

Hoffmann István, *A Tihanyi alapítólevél mint helynévtörténeti forrás.*
A Magyar Névarchívum Kiadványai 16.
Debrecen, Debreceni Egyetemi Kiadó, 2010.

4.29. *ca(s)telic et feheruuaru rea meneh hodu utu rea – kaztelic*

A Tihanyi alapítólevél alighanem legismertebb szórványa *mortis* határleírásából való: a birtok határát egy részen a fehérvári hadi út jelöli ki. Mivel *mortis* lokalizálásában a *sar feu* mellett ez a szórvány is meghatározó szerepet játszik, következőnek ezt tekintem át, noha a határpontok között hátrább van megemlítve. A kérdéses hely az oklevél szövegében így szerepel: „inde ad *ca(s)telic et feheruuaru rea meneh hodu utu rea*”. Ezt a részt az interpretációk többsége két egységre bontva értelmezi: a 'Ca(s)telic-hoz és a Fehérvárra menő hadútra' típusú szerkezettel adja vissza MÉSZÖLY (1956: 9), GYÖRFFY (ÁrpOkl. 107) és ÉRSZEGI (2004: 3), de megemlíti ezt a lehetőséget BÁRCZI is (1951: 39–40). E felfogás szerint *ca(s)telic* is és a *feheruuaru rea meneh hodu utu* is *mortis* határának egy-egy pontját azonosítaná. BÁRCZI ezt az értelmezést amiatt tartja kevésbé valószínűnek, hogy *mortis*-nak az általa feltételezett környezetében, Tolna megye északi szélén a *ca(s)telic* név későbbi jelenlétének a nyomát sem látja. Bizonytalanná teszi mindezt az a körülmény is, hogy az oklevél a következőnek tárgyalt *fofudi* birtok — amely a Tolna település mellett fekvő Faddal azonos — határában egy *kaztelic*-ra vezető utat említ. Ez a név kétségkívül azonos a fenti *ca(s)telic*-cal, hiszen a szó eleji *k ~ c* helyesírási változatok az oklevél más helyein is megjelennek (pl. *kues kut ~ cues humuc*, *mortis uuasara kuta rea ~ ohut cutarea*), a szóbelseji *sz*-t pedig az egyik helyen a tipikusabb *z* jelöli, de ilyen értékben az *s* máshol (*gisnav*) is előfordul az alapítólevélben. Ha tehát a *mortis* határleírásában említett *ca(s)telic* ennek a településnek a határában vagy a határ-

vonalanál volna, akkor a közeli *fortudi*-nál említett útnak is nagy valószínűséggel ide kellene vezetnie, erről azonban nem esik szó a szövegben.

BÁRCZI szerint az oklevél megfogalmazása ezen a helyen nem világos, és megenged egy másik — a fent említett lokális viszonyok miatt valószínűbb — értelmezést is, miszerint a kérdéses határjelölő út az „(egyik irányban) *caftelicre* és (a másik irányban) Fehérvárra megy” (i. m. 39–40). Ezt a felfogást teszi magáévá ZELLIGER (2005: 32), és „szó szerint” megadott fordításában SZENTGYÖRGYI is így adja vissza a szöveget (2005: 61, lásd az 5. jegyzetet is). Ezt az értelmezést a BÁRCZITÓL fölhozott közvetett, mondhatni negatív érv mellett szövegtani természetű magyarázatokkal is alá tudjuk támasztani mind a latin, mind pedig a magyar szövegrészre vonatkozóan.

Mortis birtok határának a leírását — mint ahogyan erről már szó volt — rövid bevezető szakasz után valójában a magyar nyelvű helymegjelölések felsorolása adja, ahol az egyes határpontok megnevezését minden esetben egy-egy latin nyelvű adverbium vezet be: *hinc, inde* (kétszer), *postea, et exinde, ac postea, post hęc*. Az *inde* szerepel az *ad ca(s)telic* előtt is, ám utána csupán egy *et* áll a *feheruuaru*-val kezdődő rész előtt jelezve, hogy itt nem új határpontról van szó. Azt, hogy a *ca(s)telic* nem a határpontok egyike, az is mutatja, hogy e részben minden egyes helymegjelölés után — az adott egységnek a szövegbe való kapcsolását biztosítva — a *rea* névutó áll, ami azonban a *ca(s)telic* után nem szerepel. Ez a szerkesztésmód már önmagában is bizonyítaná ennek a két részletnek a szorosabb összetartozását,⁷⁴ de mindezt megerősíti a magyar szövegrésznek a szerkesztése is.

Ha egyelőre pusztán csak az *et* után álló részt nézzük is, feltűnő, hogy a *feheruuaru rea meneh hodu utu rea* [*fexérβáru rěá mēney χodu utu rěá*]⁷⁵ hét lexémából áll, amelyek között egy vagy két összetett szó (*feheruuaru*, de a *hodu utu* is tekinthető annak) és két névutó is szerepel. Ha mindebből elhagyjuk az utolsó *rea*-t, amely e szövegrészt — a környező szórványokhoz hasonlóan — a latin szövegbe illeszti bele, akkor is hat lexémával állunk szemben: ilyen terjedelmes szórványt én magam más oklevelekből nem ismerek. A szövegrészben a

⁷⁴ A szerkezet egybetartozása mellett érvel jóval részletezőbb indoklással SZENTGYÖRGYI is (2007: 24–7, vö. még 2008a: 257).

⁷⁵ A *feheruuaru* olvasását megnehezíti a szó egybeírása, pusztán helyesírási alapon ugyanis nem dönthető el, hogy az *uu* jelölés a *uuaru* szó β -jére vonatkozik-e — ami e hangnak az általános, de nem kivétel nélküli betűjele az alapítólevélben —, vagy pedig az egyik eleme a *fehér* tövégi magánhangzója. BÁRCZI JAKUBOVICHRA (1924) támaszkodva véghangzó nélkül olvassa a *fehér* előtagot (1951: 40, 78), újabban azonban ismét felvetődött a véghangzós [*fehəriβáru*] olvasat lehetősége is (E. ABAFFY 2003: 321). Tipográfiai eszközökkel etimológiai szótáraink is jelzik az általuk megfelelőnek tartott tagolást: az EWÜng. a *fehér* és a *vár* alatt is *feheruuaru* szegmentálást ad, ugyanígy jár el a MSZFgrE is a *fehér*, valamint a TESz. a *vár* címszó alatt, míg ez utóbbi szótárunk a *fehér*-nél *feheruuaru* formában tagolja az adatot.

hadi út haladási iránya folyamatos melléknévi igeneves (*meneh*) szerkezettel van megjelölve, amely a *rea* névutóval kifejezett határozót vonz. Mi indokolja vajon az itt látható bonyolult fogalmazást, amikor a hasonló szemantikai kapcsolatok másutt sokkal egyszerűbb grammatikai konstrukciókkal vannak kifejezve? Az oklevelekben ugyanis gyakran találkozunk irányjelölő szerepű útnevekkel, amelyekben az (akár települést, akár más helyfajta jelölő) helynévi előtag vagy alapalakban, vagy *-i* képzős formában kapcsolódik az *út(ja)* főtaghoz: 1286/XVI.: *Warady wth*, 1330: *Ydaynoguth*, 1330: *Beerch uth*, 1341/1342//XVIII.: *Baranka utha*, 1347: *Humukhegvtha* stb. (KMHsz. 1.). Igen kevés példa van csupán arra, hogy az utat igeneves szerkezet jelöli meg: 1338: *Zenthivanra meneu golugth*, 1401: *Inter duas vias quarum una Chabaramenewth et alia ywanfelderemene wth appellerentur* (Oklsz. *gyalog-út, út*).

Az alapítólevél szövegezője egyszerűbb és bizonyára gyakrabban is használt nyelvi szerkezetet választhatott volna tehát, ha a kérdéses utat csak egyetlen irány megjelölésével kívánta volna meghatározni, ám ehelyett — bizonyára a minél pontosabb azonosítás végett — azt a megoldást alkalmazta, hogy az adott ponttól ellentétes irányban fekvő két településsel határozta meg az út haladási irányát. Ezt a mai nyelvben is meglehetősen bonyolult szerkezetekkel lehet kifejezni: az adott helynevek vagy összekapcsolt határozóként igeneves konstrukcióban (*a Kesztlöcről Fehérvárra menő út*), vagy névutómelléknévvvel együtt (*a Kesztlöc és Fehérvár közötti út*) állnak. Az egész kifejezést a szöveg fogalmazója nem kizárólag magyar elemekből hozta létre: a *ca(s)telic* és a *feheruuaru* közé a latin *et* kötőszó került be, talán tévedésből kétszer is,⁷⁶ ami akár a komplikált fogalmazásból is adódhatott.

A két, egymással mellérendelő viszonyban álló helynév további grammatikai kapcsolatai azonban nem tisztázhatók egyértelműen. Az egyik interpretációs lehetőség szerint a *meneh* vonzataként álló *rea* nemcsak a *feheruuaru*-ra vonatkoznék, hanem a *ca(s)telic*-ra is, tehát egy teljesebb és tisztán magyar nyelvű **ca(s)telic (rea) es feheruuaru rea meneh* szerkezetként lenne értelmezhető. Ebben az esetben a *ca(s)telic* előtt álló *ad* az egész egységet lezáró névutóval együtt az általuk közrefogott egész szerkezetre utalna: *ad (ca(s)telic et feheruuaru rea meneh hodu utu) rea*, ugyanúgy, mint a felsorolásban nem sokkal előbbre szereplő *ad holmodia rea* esetében.⁷⁷ A másik, kevésbé valószínű lehetőség szerint az *ad* a *ca(s)telic*-ra utalna olyan formában, ahogyan a *fofudi* birtokon említett út megjelölésében is szerepel: *ad uiam quę ducit ad kaztelic*. Ennek a feltevésnek azonban ellene szól az, hogy ez utóbbi szerkezetben az *ad* a latin *ducit*-hoz tartozik, az előző esetben viszont az *ad ca(s)telic ... (rea?) meneh* szerke-

⁷⁶ Ehhez lásd SZENTGYÖRGYI szövegközlésének 42. lábjegyzetét.

⁷⁷ Ez utóbbit BÁRCZI kétszeres, magyarul is, latinul is kifejezett irányjelölésnek mondja (1951: 190).

zetben magyar igenév vonzataként állna (esetleg a *rea*-val együtt), amire hasonló példát nem ismerek.⁷⁸

A kérdés ezek után már csupán az lehet, hogy hol is keressük az itt emlegetett *ca(s)telic* ~ *kasztelic* települést. Ezeket az alakokat a későbbi *Kesztölc* formáknak feleltethetjük meg, aminek etimológiai, hangtörténeti vonatkozásairól alább szólok. BÁRCZI megjegyzi, hogy ilyen helynév több is van és volt az országban (i. m. 39), én azonban mindössze csak kettőről tudok: az egyik az egykori Esztergom vármegyében feküdt (Gy. 2: 295), a másik pedig Tolnában (Cs. 3: 435). BÁRCZI ez utóbbit esetleg azonosíthatónak tartotta az alapítólevélbeli említéssel — ehhez kapcsolódva KRISTÓ szintén bizonytalan azonosíthatóságról szól (1996: 175) —, de szerinte „ez az azonosítás sem föltétlenül meggyőző”, elsősorban azért, mert távol van *mortis* és *fotudi* általa feltételezett helyétől (i. m. 39–40). Ezeket az aggályokat azonban — úgy vélem — egyrészt újabb adatok bevonásával, másrészt pedig a helyrajzi viszonyok tüzetesebb átvizsgálásával megnyugtató módon eloszlathatjuk.

Amit BÁRCZI és előtte CSÁNKI (Cs. 3: 435), illetve PAIS (1949) is csak sejtett a középkori Kesztölc helyéről, azt a mai élőnyelvi és a 18–19. századból való térképes adatok nagy pontossággal rajzolják meg számunkra, s ezeket az ismereteket régészeti kutatások is megerősítik. A *Kesztölc* név, illetve a vele alkotott *Kesztölc-hegy*, *-oldal*, *-völgy* stb. összetételek Tolna megye négy, egymással szomszédos településén található meg: Decsen, Alsónánán, Várdombon és Alsónyéken (TMFN 484, 491, 494, 501). A tucatnyi névadat jókora területet jelez, és nemigen lehet kétséges, hogy az egykori falu határának kiterjedését mutatja, amelynek központi része a Várdomb és Alsónána közötti térségre tehető. Ezen a szűkebb környéken, az utóbbi község határában találunk egy *Régi-faluhely*-nek nevezett dombos területet (i. m. 490), amelyen a hagyomány szerint a török hódoltság előtt Nána falu feküdt. Ezt mind régészeti, mind pedig történettudományi kutatások is megerősítik (K. NÉMETH 2006), így ezen a helyen az egykori Kesztölc falut aligha kereshetjük. GAÁL ATTILA és KÓHEGYI MIHÁLY szerint Kesztölc temploma a fent említett területen az alsónánai részen, a legmagasabb dombon feketett (1984), K. NÉMETH ANDRÁS viszont ettől kicsit dél–délkeletre, a Nyéki-völgy déli részére helyezi a középkori települést (i. h.), de egy 2007-ben végzett régészeti feltárás alapján azt is elképzelhetőnek tartja, hogy Kesztölc falu a mai Várdomb belterületének egy részén feketett (szíves szóbeli közlését ezúton is köszönöm).⁷⁹

⁷⁸ A fentiek mellett SZENTGYÖRGYI további értelmezési lehetőséget is megad (2009a: 64).

⁷⁹ Kesztölcöt lényegében véve ugyanerre a térségre lokalizálja az itt bemutatottnál jóval bővebb argumentáció alapján SZENTGYÖRGYI is (2007: 29–33), külön kiemelve a település középkori jelentőségét (i. m. 37–40).

Ezen a területen, a korábbi faluhelytől kissé távolabb, a Kesztlöc-hegy lábánál létesült a 18. században német lakosság betelepítésével az a falu, amely a *Várdomb* nevet kapta (1773: *Várdomb*, FNESz., vö. MNLex.). A TMFN megemlíti, hogy „A hagyomány szerint a falu arra a magaslatra, dombra települt, amelyen a római uralom idején erődítmény, vár állott. Innen ered a falu neve.” (491). E hagyományt igazolják a régészeti kutatások is, amelyek az *ad Statuam*-ként említett helyen (ehhez lásd FINÁLY 1884: *statua*) római kori táborot, temetőt és utat tártak fel (MNLex. *Várdomb*). A mai helynévanyag is megőrizte e korszak emlékét: az újabban szőlőhegynek használt dombon egy jelzőkönek *Római-kő* ~ *Római-oszlop* a neve, a hegyen átvezető utat pedig *Római út*-nak nevezik, s a helybeliek úgy tudják, hogy itt vezetett az a római hadi út, amely Buda és Eszék között vonult (TMFN 494). Ugyanez a megnevezés az út délebbi, Mohács, illetőleg Udvar területén átvezető szakaszára vonatkozóan is használatos (BMFN 2: 483, 583). Ezt Pannónia római útjai közül GYÖRFFY GYÖRGY a legfontosabbak közé számítja (Gy. 2: 340).

Azt, hogy e jelentős út mellett a Várdombnál levő hegyen, az egykori Kesztlöc területén valamikor erősség állott, nemcsak a szóbeli hagyomány őrizte meg, és nemcsak a régészeti kutatások bizonyítják, hanem magának a *Kesztlöc* névnek az eredeti etimológiai jelentése, szemantikai tartalma is erre utal. A *Kesztlöc* az etimológiai irodalom egybehangzó véleménye szerint a magyarba szláv jövevénynévként került be, amelynek megfelelői gazdagon adathozhatóak a különböző szláv nyelvekből (FNESz. *Kesztlöc*). A helynév alapja a szláv **kostelъ* 'vár, erősség, erődtemplom' jelentésű főnév (vö. BÁRCZI 1951: 40),⁸⁰ amely — mint több más nyelvbéli megfelelője is — végső soron a latin *castellum*-ra megy vissza.⁸¹ A **kostelъ*-hoz járuló szláv *-ьць* képző funkciója azonban nem ítéhető meg egyértelműen, mivel ez kicsinyítő képzőként éppúgy járulhatott a közszóhoz, mint eredetileg többes számot jelölő helynévképzőként. BÁRCZI ez utóbbi lehetőséget tartja valószínűbbnek gyakori használata miatt (i. h.). ŠMILAUER szerint a mai szláv nyelvekben a *kostel* többől különböző képzők segítségével alakult formák egész sora van jelen (1970: 96), köztük több olyan is található, amely *-c-* elemet tartalmazó formánssal áll (ezek funkcióira lásd i. m. 31–2).

A **Kostelъць* tehát kétségkívül szlávok adta név, amelynek nyelvi jellegéből azonban sajnos, nem tudunk következtetni a keletkezésének sem a korára, sem pedig más körülményeire. Az egykori római erődítmény, illetőleg később ennek a maradványa — amely mellett a kezdetben nyilván szlávok lakta falu megtelepült — ugyanis a birodalom bukását követően akár évszázadokon át fennmarad-

⁸⁰ Ennek a közszónak a szlávok által helynévként használt alakja a végső forrása a magyar *Keszthely* településnévnek is (FNESz.).

⁸¹ Ennek német megfelelője a magyarba is bekerült *kastély* formában (vö. TESz.).

va is szolgálhatott a névadás alapjául. Bennünket azonban sokkal inkább az érdekel, hogy e név mikor kerülhetett át a magyarba, azaz az általa jelölt területen mely időszakban jelenhetett meg a magyarság. Az alapítólevélbeli *ca(s)telic* ~ *kaztelic* azonban nem mutat olyan egyértelmű jegyeket, amelyek alapján minden kétséget kizáróan következtetni lehetne arra, hogy szláv vagy magyar anyanyelvű népesség használta-e a nevet az alapítólevélben rögzített formájában.

Nem magyarázható megnyugtatóan az alapítólevélbeli alakok első szótagi *a*-s írásmódja sem, mivel a szláv etimon alapján itt *o*-t várnánk. A *ca(s)telic*, *kaztelic* formákat helyesírás-történeti alapon [*kásztëlic*]-nek szokás olvasni, ám ebben az esetben az első szótag *à*-ja magyarázatra szorul. BÁRCZI arra gondolt, hogy a nevet esetleg egy olyan szláv (magyarországi szlovén) nyelvváltozatból vettük át, amelyben a név *à*-val hangzott (1951: 40), ám ilyen alakokról nincs közvetlen tudomásunk. E föltételezett *à*-ból a névben később jelentkező *e* létrejöttét HORGER hátraható magánhangzó-hasonulásként magyarázta (1926). Legutóbb BENKŐ LORÁND az ómagyar nyílt *e* hangszínét elemezve egész sor olyan régi helynevet mutatott be, amelynek *a* betűvel írott adatai *ä* ~ *ę* ejtésre utalnak (1998b). E nevek között említi a *ca(s)telic*-ot is (i. m. 25), amelyet eszerint [*kásztëlic*] ejtésű formának tarthatunk. Az átvétel körülményeit — dolgozatának másfajta irányultsága miatt — sajnos, nem magyarázza, ám ebben az esetben arra lehet leginkább gondolni, hogy egy szláv **Kostelъcъ* alak a magyarba hangtani adaptációval, magas hangrendű szóként kerülhetett át. A két fenti megoldási lehetőség közül ez utóbbi kínál ellentmondásmentesebb, kézenfekvőbb magyarázatot. Mindebből pedig az is kitűnik, hogy az *a*-val való jelölés szláv formára etimológiai és helyesírás-történeti okok miatt nemigen mutathat, tehát az alapítólevélbeli adatok nagyobb valószínűséggel magyar névhasználókra utalnak. Az *a*-val való lejegyzés magyarázataként azonban azt sem tartom elképzelhetetlennek, hogy az írrok a névvel egybecsengő — mert mint láttuk, vele etimológiailag azonos gyökerű — latin *castellum* szóhoz igazodva rögzítette ilyen alakban a megnevezést.

A magyarrá vált helynév a későbbiekben egész sor hangváltozáson ment keresztül (ezekről részletesen lásd HORGER 1926), amelynek — az alapítólevélbeli első *ca(s)telic* ~ *kaztelic* említésétől kezdve — szinte minden fázisát (a harmadik szótagi magánhangzó eltűnését, az *ë* > *ö* labializációját a második szótagban, az *l* pótlónyúlásos kiesését) jól reprezentálják a fennmaradt adatok: 1240: *Keztelch*, 1381: *Keszteulch* (Cs. 3: 435), MKFT: *Kesztöcz*, mai *Kesztőc* (TMFN i. h.). A MELICH által (1926) problematikusnak tartott, valószínűleg inkább az Esztergom megyei Keszteulcre vonatkozó *1075/+1124/+1217: in *Kestelci* adat (DHA 1: 215) a fenti változási sor helyességét nem kérdőjelezi meg, leginkább azzal párhuzamos fejlődésű alaknak tekinthetjük. Az átvétel korát illetően a szóvégi *c* hangnak lehetne még fontos mondanivalója, ha pontosan tudnánk, hogy mikortól jelent meg ez a hang a magyar nyelvben. A legkorábbi ómagyar jöve-

vényszavak *c*-jét szó végén *t*-vel helyettesítették (vö. E. ABAFFY 2003: 313), s éppen az 1055-ből való *ca(s)telic* az első nyoma a *c* hang meghonosodásának a magyarban (vö. BÁRCZI 1951: 113).

Az a hadi út, amely *mortis* határpontjaként az alapítólevélben említve van, észak–északkeleti irányban Fehérvár, délkeletnek pedig Keszthely felé haladt.⁸² Ez a jelentős közlekedési vonal, amely Győr–Fehérvár–Tolna irányban húzódott, és Bizáncon át Jeruzsálembé tartott, évszázadokon át a hadak fontos vonulási útja volt: később ezen érték el Kis-Ázsiát a keresztes seregek is. Az ezt jelölő *hodu utu* BÁRCZI szerint tekinthető birtokos jelzős, de sokkal inkább magyarzó főnévi jelzős összetételnek (1951: 183) vagy köznyelvi (értsd: közszoói) körülírásnak (i. m. 66). Ma inkább jelentéssűrítő összetételnek mondanánk, amelynek jelentése 'hadak vonulására alkalmas nagy út'-ként határozható meg. Ilyen utakat a források az országban több helyen is említenek, a Tihanyi összeírásban például háromszor is előfordul, ahol a már korábban szereplő (4.11. és 4.17.), Balatontól délre vezető út kétszeri említése mellett a Tolna környékén lévő hadútról is szó van. Az adatok tanúsága szerint a szó az alapítólevélben említett alakjában, *hadút*-ként az egész középkoron át használatban volt. A később általánossá vált formájában, *-i* képzős előtaggal csak a 15. század második felében tűnik föl: 1472: *Vie strate magne Hadywth vocate* (Oklsz. *hadi út*). Ilyen alakban, *Hadi út*-ként a mai helynevek között is előfordul (pl. TMFN 162, SMFN 187, ZMFN 2: 88, VeMFN IV, 111, 123, 126, 151, 418), de ritkábban szerepel *Hadak útja*-ként is (pl. TMFN 129, SMFN 54, VeMFN IV, 290).

A Tihanyi alapítólevélben említett hadi út bennünket közelebbről érdeklő része Fehérvártól dél felé a Sárvíz mocsaras völgyétől keletre, azzal párhuzamosan haladt egészen Szekszárdig, ahol a vízfolyást átlépve annak a nyugati oldalán vezetett tovább. A mellette fekvő *mortis* birtok fent bemutatott lokalizálása szerint Fehérvár ettől a helytől mintegy 80 kilométerre feküdt: azt, hogy e viszonylag távoli hely szerepel az út irányának megjelölőjeként, nyilvánvalóan magyarázza Fehérvár különlegesen fontos szerepe. Keszthely ennél jóval közelebb, *mortis*-tól mintegy 30 kilométer távolságban kereshető,⁸³ ennek ellenére magyarázatra szorul, hogy miért éppen ez a település szerepel a másik irány megjelölőjeként. Stratégiailag fontos helyét a régi út mellett mutatja a már említett római kori erőssége, s erre utal az is, hogy a krónikás hagyomány szerint néhány évtizeddel a Tihanyi alapítólevél kiadását követően itt vonta össze Salamon király a seregét, amikor Géza ellen indult (BÁRCZI 1951: 40). Keszthely ké-

⁸² Ugyanígy azonosítja az utat SZENTGYÖRGYI RUDOLF is, aki bemutatja azt is, hogy a Római Birodalom által épített utak milyen fontos szerepet játszottak az Árpád-korban, sőt elképzelhetőnek tartja, hogy maga a *hadút* szó is a latinból való tükörfordításként jött létre (2007: 27–9, 33–7).

⁸³ BÁRCZI arról szól, hogy Fehérvár és Keszthely körülbelül ugyanolyan távolságra feküdt *mortis*-tól, ezt azonban annak alapján jelentette ki, hogy a birtokot jóval északabbra, Fejér megye határára a közelében helyezte el (1951: 40).

sőbbi fontosságára következtethetünk abból is, hogy a középkorban vámszedő hely volt (Cs. 3: 435). Mindez már önmagában is érthetővé teszi e településnek az említését, de még inkább megerősíti ennek a kézenfekvő voltát az a körülmény, hogy a Kölesd környéki *mortis*-tól délre az egykori hadi út mellett Kesztlőcig csak egyetlen jelentősebb település, Szekszárd feküdt (vö. CSORBA 1972). Ez azonban az alapítólevél kiállításakor még talán kevésbé jelentős hely lehetett: utóbb hiteles helyként is működő monostorát I. Béla király csak 1061-ben alapította meg (GAÁL: KMTL *Szekszárd*).

Az alapítólevél *fortudi* birtokon (a későbbi *Fadd* településen) ugyancsak említ egy *kaztelic*-ra vezető utat, ez azonban nem azonos az itt tárgyalt hadi úttal. *Fortudi mortis* feltételezett helyétől keletre mintegy 10 kilométer távolságban, a Duna mellett feküdt. Még a 19. század elején készült térképek (LIPSZKY, *Mappa, GÖRÖG*) is jól mutatják a terület régi úthálózatát, s benne azt a már említett római kori Duna menti nagy utat, amely Budától haladt dél felé Eszékig, onnan pedig tovább a Balkán irányába. Az egykori limesút Fadd–Tolna közötti szakasza a régészeti kutatások szerint a középkorban a Duna eróziós tevékenységének áldozata lett, ezért egy ettől nyugatra fekvő út vette át ezen a részen a szerepét (CZÖVEK 1999). Ez az út Fadd nyugati határszélét átszelve (a valószínűleg *mortis*-sal azonos) Apátitól nem messze délre egyesült a Fehérvárról jövő hadi úttal. A *fortudi* határában említett „(via) que ducit ad *viam kaztelic*” éppen azt az útszakaszt jelölhette, amely a Dunától délnyugati irányban elkanyarodva vezet a Fehérvár és Kesztlőc között haladó hadi út irányába.

Szükségesnek látszik tisztázni még azt is, hogy Tolna vára, amelynek pontos helyét ugyan nem ismerjük (KOSZTA: KMTL *Tolna 1.*), de amely már az alapítólevélben is vámmal és révvel rendelkező helyként szerepel (erről részletesebben lásd a 4.63. pont alatt), és a vármegye központja volt, miért nincs megemlítve legalább a fenti utak haladási irányával összefüggésben, amikor Tolna település *mortis* feltételezett helyétől legfeljebb 8-10 kilométerre fekkent, Faddhoz pedig csupán feleannyi távolságban volt. Ezt az magyarázza, hogy mind a Duna menti nagy út, mind pedig a Fehérvár és Kesztlőc között húzódó hadi út Tolna településtől — s így talán az egykori vártól is — kissé nyugatra haladt. A későbbi térképek azt mutatják, hogy Apátit egy kisebb út kötötte össze Tolnával. Egy távolabb fekvő település esetében Fehérvár mellett esetleg a szintén jelentősebb Tolna szerepelhetne a hadi út haladási irányának megjelölőjeként, ám a közeli *mortis*-ról szemlélve a fenti okfejtés szerint ez nem tükrözte volna pontosan a valós helyi körülményeket. A Tolnával északkeletről szomszédos Faddról szintén egy kisebb út vezetett közvetlenül Tolna településre, amelyet az 1211. évi Tihanyi összeírás világosan elkülönít a másik, *Hadút*-nak mondott úttól.⁸⁴

⁸⁴ Ez utóbbi név itt valószínűleg nem a Fehérvárról, hanem a Duna mellől Kesztlőc irányába tartó utat jelöli.

„ad viam, que ducit ad castrum Talona”, illetőleg: „venit per campum metis interpositis ad *Hodut*” (ERDÉLYI 1908: 511, vö. 417–8).⁸⁵ Az 1055-ben említett, Fehérvárról Keszthely felé haladó *hodu utu* és a *fotudi* birtokról *kaztelic*-ra vezető út — amely a Duna mellékéről kanyarodik ebbe az irányba — ezen a szakaszon, néhány kilométerrel a találkozásuk előtt meglehetősen közel haladtak egymáshoz. Nem tűnik elképzelhetetlennek tehát, hogy *mortis* keleti határa egészen ez utóbbi nagy útig is kiterjedt, amely — mint láttuk — már a római korban is fontos szerepet játszott, s így a fehérvári hadútnál is régebbi lehetett. Ezek ismeretében megkockáztatható talán az a feltevés is, hogy az ugyanezen a birtokon szereplő *ohut cutarea* szórványban említett *Ó út* éppen ezzel az úttal azonosítható (erről részletesebben lásd a 4.30. pont alatt). Emellett az is elképzelhető, hogy a Fehérvár és Keszthely irányába haladó hadi út megjelölésére amiatt használta az írnok a nehézkes, ám pontosan azonosító formát, hogy egyértelműen elkülönítse ettől a másiktól, szintén nagy jelentőségű úttól.

Fehérvár nevének BÁRCZI a monográfiájában nem szentelt különösebb figyelmet, mindössze annyit állapított meg róla, hogy a *feheruaru* melléknévi tulajdonságjelzős összetétel, és kétségtelenül földrajzi névként szerepel a kérdéses út köznévi, körülírászerű említésében (1951: 40, 66, 183). A részletesebb elemzés elmaradását bizonyára ugyanaz a vélemény magyarázza, mint amelyet BENKŐ LORÁND az alábbiak szerint fogalmazott meg *Fehérvár* neveinkről: „ezeknek a korai Árpád-korban már ismert, használt elnevezéseknek a közszói elemei különösebb magyarázatot nem igényelnek, a bennük szereplő színnevek a szóban forgó erődítmények fehér színére utalnak, amely általában a mészkőből, illetőleg a mésszel építkezés velejárója” (1998a: 121). Ennek ellenére e nevek keletkezésével összefüggésben különféle vélemények fogalmazódtak meg, amelyek két téma köré csoportosíthatók, s amelyek nemcsak a magyar névadás alapjait érintik, hanem a nyelvi-névtani interpretáció néhány lényegbevágó kérdését általában is felvetik, ezért — noha tárgyalásuk az alapítólevél problematikájától kissé messzebbre visz el bennünket — e helyütt sem igen kerülhetők meg.

Az egyik kérdéskör a *fehér* értelmezésével áll kapcsolatban. Többen úgy vélekednek, hogy e jelzőnek a konkrét szín jelölése mellett más, elvontabb értelme is lehetett. Felmerült, hogy a *fehér* és a *fekete* színnévnek szimbolikus jelentése is volt: népek, néprészek megnevezéséhez kapcsolódott hozzá, főemberek nevéként használták, helynevekben pedig — a nomád népek körében különösen jellemző módon — az előkelőség kifejezésére szolgált. Ezeket a véleményeket főképpen történész kutatók fogalmazták meg, elsősorban történettudományi bizonyítékokra támaszkodva. Minthogy ezeknek éppen erről az oldalról KRISTÓ

⁸⁵ Ez a körülmény ad magyarázatot arra is, hogy az 1055. évi alapítólevél miért nem említi *fotudi*-val összefüggésben sem a vele szomszédos tolnai várat a nagy út irányának megjelölőjeként (másképpen: ERDÉLYI 1908: 417).

GYULA meggyőző cáfolatát adta (1996: 165–7),⁸⁶ és szorosabb értelemben vett név- és nyelvtörténeti érvek sem merültek fel ezen elképzelések mellett, eltekin-
tek a részletes tárgyalásuktól.

Az a gondolat azonban, hogy „Az Árpád-kor elején a kőből való építkezés álta-
lában az uralkodóra volt jellemző, s ezért a fehér kőből emelt, esetleg fehérre is
meszelt épületekhez a nagyszerűség, kiválóság, előkelőség, nemesség képze-
te kapcsolódott.” (FNESz. *Székesfehérvár*) valamennyire a nyelvészeti szakirodalom-
ban is gyökeret vert (KISS LAJOS fent idézett vélekedése mellett lásd még ZELLI-
GER 2005: 32). István király kisebbik legendája szerint ugyanis (Székes)Fehér-
vár „kivételes előkelőségéről kapta nevét”, s e hagyományt a fent leírt várépítési
móddal GYÖRFFY GYÖRGY kapcsolta össze (1977: 318). Kétségtelen, hogy a *Fe-
hérvár* nevet a történeti források tanúsága szerint a Kárpát-medencében mindösz-
sze három hely viselte, ám ezek éppen a legfontosabb várak közé tartoztak: a ké-
sőbbi Székes-, Gyula- és Nándorfehérvár.⁸⁷ Az a körülmény azonban, hogy más
várakat e néven nem említenek — noha a mésszel, mészkőből való várépítés (fő-
leg később) nem lehetett éppen ritkaság — mindenképpen magyarázatra szorul.

A különféle helyeknek, földrajzi objektumoknak a színnévvel történő megje-
lölése gyakori névtípust hozott létre: a bennünket itt most közelebről érdeklő
fehér-rel kapcsolatban megállapítható például, hogy számos *Fehér*- vagy *Fejér*-
hegy, *-kő*, *-halom*, *-part*, *-patak*, *-víz*, *-tó*, *-szék*, *-ház*, *-egyház* stb. nevet ismer-
ünk a régebbi és az újabb korokból egyaránt. E nevek azonban jórészt
mikrotoponimák vagy belőlük alakult településnevek, s mint ilyenek csak vi-
szonylag szűkebb körben használatosak. A várnevek ismertsége ezeknél jóval
szélesebb körű lehetett, a fent említett Fehérvár nevéké pedig kétségkívül orszá-
gos elterjedtségű volt. Ez pedig nyilvánvalóan azzal a következménnyel járha-
tott, hogy a később épült várak ugyanazt a nevet már nem kaphatták meg, még
akkor sem, ha történetesen a külső jegyeik, a fehér színük ezt éppen lehetővé
vagy akár kívánatosá is tette volna. Ezzel függ össze az is, hogy a három Fe-
hérvár neve — annak ellenére, hogy a *Fehérvár* eleve kétrészes, jelzős szerkeze-
tű név — már viszonylag korán elkülönült egymástól jelzői előtaggal: Nándorfe-
hérvárt Anonymus *Alba Bulgariae*-ként említi, aminek magyarul a *Bolgárfehér-
vár* felelhetett meg (FNESz. *Belgrád*); *Gyulafehérvár* is latinul szerepel először:
1274: *Alba Jvle* (Gy. 2: 149);⁸⁸ *Székesfehérvár* magyarul jelzős formában ugyan

⁸⁶ A bírálat VÁCZY PÉTER (1938) és IIF. HORVÁTH JÁNOS (1967) munkájára vonatkozik. KLIMA
LÁSZLÓ dolgozatára (1993) KRISTÓ ugyan nem tért ki, ám e tanulmány ide vonatkozó részleteire
kritikája ugyanúgy érvényes.

⁸⁷ GYÖRFFY *Fehérvár*-ként értelmezett még egy 1327>1410-ből való Abauj megyei *Feyruar* adatot
is (Gy. 1: 129), ám erről TÓTH VALÉRIA kimutatta, hogy betűtévesztéssel a *Feyrnar* [*fejírnyár*]
'fehér nyár' helyett szerepel (2001a: 49).

⁸⁸ A név történetéről részletesebben lásd BENKŐ 2002: 39–42.

csak a 16. századból adatható (1539: *Szeķes feyvār*, FNESz.), de a latin nyelvű használatban már jóval korábban utalnak királyi székhely voltára: [1161]>1427: eccl. *Albaregalis* (Gy. 2: 365).⁸⁹ A négy Kárpát-medencei *Vörösvár*-nak a jelzős változatát (*Bars*-, *Pilis*-, *Vág*- és *Vasvörösvár*) ezzel szemben csak a 19–20. századból tudjuk kimutatni (lásd a FNESz. megfelelő szócikkeit).

A *Fehérvár* nevekkal kapcsolatos másik probléma azzal függ össze, hogy e megnevezések — mivel adataik a forrásokban a latin mellett magyar, szláv és német nyelven is előfordulnak — melyik nyelvben keletkeztek, s más népek milyen körülmények között, mikor fordíthatták le őket a maguk nyelvére. Egyes vélemények szerint a magyarság magát a névtípust is más nyelvből vette át. Ebben a kérdésben BENKŐ LORÁND véleményével érthetünk leginkább egyet, aki szerint az ilyen nevek „az egyes nyelvekben egymástól függetlenül is keletkeztek azonos szemlélet alapján, meg fordításként is átkerülhettek egyikből a másikba” (1998a: 121). A magyarság feltehető vándorláskori környezetét áttekintve arra a következtetésre jutott, hogy „a magyarság e névadási móddal mint típussal feltehetően török nyelvi környezetben ismerkedett meg” (i. m. 126). Ismerve azonban azt a körülményt, hogy *vár* szavunk iráni eredetű, amely a vándorlások korában került be a magyarba (TESz.), még ezt a fenti behatárolást is kissé szűknek tarthatjuk. Másfelől pedig a helynévadás szemantikai modelljeinek általában nagyon lassú változását figyelembe véve sincs különösebb okunk azt feltételezni, hogy — miként egyesek vélik — a honfoglalás korában a magyarság névkészletéből hiányoztak volna a *Fehérvár* típusú nevek.

Az egyébként elvileg bárhol és bármikor föltehető névkölcsönzés lehetőségét, különösképpen pedig ennek a névfordításban realizálódó formáját egy-egy olyan névtípust érintően, mint amilyen a *Fehérvár* nevéké is, általánosságban aligha érdemes és szerencsés vizsgálni, sokkal inkább lehetséges ezt az egyes nevekre vonatkozóan fölvetni. A bennünket közelebbről érdeklő (Székes)Fehérvár esetében KRISTÓ GYULA korábban azt a véleményt fogalmazta meg, miszerint e helynek egymással párhuzamosan adtak nevet a maguk nyelvén magyar és szláv névadók (1986: 37). Felfogását később azonban módosította, és úgy vélte, hogy a hely legkorábbi neve szláv nyelven *Belgrad* formában született meg, amit aztán a magyarok lefordítottak, és *Fehérvár*-ként használtak (KRISTÓ 1996). Mivel az etnikai rekonstrukció szempontjából a nyelvi körülmények tisztázása ugyancsak fontos kérdés, az ebben az ügyben kifejtett érveit is alaposabb vizsgálat alá kell vetnünk.

KRISTÓ abból indul ki, hogy *Fehérvár* neve az Árpád-kori forrásokban a latin mellett német, szláv és magyar nyelven fordul elő (az adatokat lásd Gy. 2: 363–

⁸⁹ BENKŐ LORÁND ezt az elkülönítést kirívóan későinek tartja ugyan (2002: 41), ám az Árpád-kor első felében a településnevek körében — a faluosztódás eseteit nem számítva — a differenciáló szerepű jelzővel való elkülönítésre viszonylag kevés példa van.

84). A latin és a német formákat nyilvánvaló fordításoknak tekinthetjük: az előbbieket a latin nyelvű oklevelezési gyakorlat hívta elő, az utóbbiak pedig német nyelvterületen született forrásokban szerepelnek. KRISTÓ szerint „szláv nyelvi alakra (*Belegrava, Bellegrava, Bellagrava, Bellegrave, Belegraba* vagy *Belegrata*) öt forrásban lelünk, vagyis mindegyik íráskép egyazon *Belgrad(a)* alakot mutatja” (1996: 170).⁹⁰ Az öt különböző írásmódú alakból ilyen nagyvonalúan következtetni („vagyis”) egy tőlük alaposan különböző formára már önmagában is merészség, hiszen négyszótagos nevek állnak szemben a szlávban feltehető korabeli (**Bělgřadъ*) > *Belgrad*-dal (vö. FNESz. *Belgrád*), amelyek ráadásul utolsó mássalhangzójukban is feltűnően különböznek ez utóbbi névformától, s így valamelyest inkább talán latinos-olaszos alakot mutatnak. Feltételezve, hogy e problémák esetleg áthidalhatók lennének, ott tornyosul előttünk a következő kérdés: hogyan kerülhettek ezek a nevek a 12. századból való külföldi forrásokba?

E dokumentumok főképpen elbeszélő munkák, és KRISTÓ szerint éppen „a narratív kútfők adják vissza a legközvetlenebbül a tapasztalatszerzés idején, a hallomáskor, a település felkeresésekor használatban volt névalakot” (i. m. 171).⁹¹ Úgy véli, hogy az István király által épített várat a környéken viszonylag nagy számban élő szláv népesség nevezte el — s a nevet tőle vette át a magyarság —, e szláv etnikumnak pedig a 12. század végéig jelen kellett lennie a térségben, mert különben a németföldi és az arabul író szicíliai krónikások, valamint a római adóbehajtók nem hallották volna tőlük saját nyelvükön a megnevezést (i. m. 176–7). A szlávtság itteni jelenlétét illetően KRISTÓ azonban csupán a 11. századi állapotot tekinti igazolandó körülménynek (a 12. századi szláv jelenlétet — mint láthatjuk — azzal támasztja alá, amit éppen igazolni szeretne): erre bizonyítékul olyan neveket hoz fel a Dunántúl északkeleti negyedéből, amelyek a 11. században a nyelvemlékek tanúsága szerint megvoltak, és szláv eredetre mennek vissza. Csakhogy ezek közül néhány (*Veszprém, Tihany*) mint helynév kétségkívül magyar eredetű (vö. FNESz., és lásd a 4.1. pontot is), a vitathatatla-

⁹⁰ Az öt forrás valójában csak négy, mivel egy 1147-ből való tudósítás (Nándor)Fehérvárt említi, és csupán utal arra, hogy ezt az azonos nevű város tiszteletére nevezték el, ám (Székes)Fehérvár neve konkrétan nem szerepel a szövegben (KRISTÓ i. h., Gy. 2: 365). A négy forrás közül két leírás ugyanarról az 1096-ban, az első kereszties hadjárat idején lefolyt csatáról számol be, így az [1125 k.] és [1190 k.] keletkezett dokumentum névhasználata akár azonos gyökerekre is visszamehet (KRISTÓ i. h., Gy. i. h.). Ezt erősíti az a körülmény is, hogy mindkét forrás hasonló módon emlegeti a Bolgárország határán levő *Bellegrava* ~ *Bellegravia*-t, azaz (Nándor)Fehérvárt is (GOMBOS 1: 35–9, 2: 1106–8), amely névforma esetleg befolyásolhatta (Székes)Fehérvár nevének említését.

⁹¹ Idrisi 1153-ból való leírása azonban nem személyes tájékozódás alapján, hanem beszámolókra támaszkodva készült (KRISTÓ i. h., Gy. i. h.). Az [1125 k.] és [1190 k.] keletkezett munkák névtani hitelességét jellemzi viszont, hogy például a Maros folyó neve az egyik forrásban *Maroc*, a másikban *Maroe* formában szerepel (GOMBOS 1: 35, 2: 1106).

nul szláv nevet viselő helyek pedig legkevesebb 40–50 kilométerre (pl. *Paloznak*, *Balaton*), némelyek viszont 80–100 kilométerre (*Visegrád* és a Tolna megyei *Kesztölc*) található Fehérvártól, így az ott élők aligha vehetők figyelembe a királyi székhely névadójaként, arról nem is szólva, hogy — amint Kesztölc esetében láttuk (4.29.) — semmi sem igazolja e településeken a 11. században szláv népelemek jelenlétét. Ezzel szemben az ilyen értelemben leginkább szóba jövő 15–20 kilométeres körzeten belül Fehérvár vidékén az Árpád-korban csakis magyar eredetű településnevek (*Agár*, *Battyán*, *Bial*, *Börgön*, *Dús*, *Csór*, *Kér*, *Keszü*, *Moha*, *Pákoz*d, *Szabadi*, *Úrhida* stb.) és mikrotoponimák (*Fertő*, *Sár*, *Kő-kút*, *Bérc*, *Bulcsú sara*, *Bökény Somlya*, *Mony*, *Borsod*, *Gyűrű*, *Lóakol* stb., ezekre lásd a Gy. 2. és a HA 2. Fejér megyét ábrázoló térképeit, valamint a FNESz. megfelelő névcikkeit) tűnnek fel, a szlávból magyarázható helynévnek a környéken a nyomát sem látjuk.

A fentiek alapján úgy vélem, semmi okunk sincs arra, hogy Fehérvár környékén olyan szláv népesség jelenlétét tételezzük fel, amely elsőként nevezte volna el a királyi székvárost. A vidék 11. századi állapotával kapcsolatban KNEZSA ISTVÁN is azt állapította meg, hogy „A mai Fejér megye sík területén, azaz a Sár mentén és az úgynevezett Mezőföldön szláv lakosságra semmiféle adatunk nincs” (1938: 427). Ugyanezt megerősítette GYÖRFFY GYÖRGY (Gy. 2: 324) és KISS LAJOS (1988: 143–4) is. Mellékesen jegyzem meg csupán, hogy azokban az esetekben, amikor hasonló várak elsődleges szláv neveivel kell számolnunk (pl. *Visegrád*, *Csongrád*, *Nógrád*), a magyarság e megnevezéseket többnyire kölcsönnévként vette át, és nem fordította le a maga nyelvére. E tekintetben azonban kétségkívül kivételt jelenthet (Nándor)Fehérvár neve. Az a körülmény, hogy néhány külföldi forrásban a fent tárgyalt, szlávós-latinósnak mutakozó alakok fordulnak elő, semmiképpen sem magyarázható tehát szláv névadással és a Fehérvár körül élő szlávok 12. századi jelenlétével. E megállapítás akkor sem vonható kétségbe, ha ezen formák néhány előfordulásának az okát egyelőre — mivel a kérdéses források keletkezési körülményeit eléggé nem ismerem — megmagyarázni nem tudom.

Az alapítólevélbeli *feheruuaru*-val kapcsolatban meg kell említeni még azt a tényt is, hogy a királyi székhelynek, Székesfehérvárnak a 14. század előttről való sok száz említése között — amelyeket GYÖRFFY GYÖRGY történeti földrajzában 15 lapon sorol fel (2: 363–75, 382–4) — csupán ez az egyetlen magyar nyelvű előfordulás szerepel a pár fent idézett szlávós-latinós alakú, a néhány német (*Weissenburg*) és a hatalmas többséget adó latin (*Alba*, *Alba Regia*, *Alba Civitas* stb.) nyelvű alak mellett, de nem találunk magyar változatot CSÁNKI 14–15. századi bőséges adattárában sem (Cs. 3: 305, 307–9). Ez a tapasztalat Fehérvár nevével kapcsolatban megfelel annak a gyakorlatnak, amely szerint a középkori latin nyelvű munkákban (oklevelekben, lajstromokban, gesztákban, krónikákban, legendákban stb.) az országos jelentőségű helyeknek: királyi és vármegyeköz-

pontoknak, egyházi székhelyeknek, a fontosabb váraknak, városoknak a nevét latinus formában szerepeltetik (erről részletesebben lásd HOFFMANN 2004: 23–37). (Székes)Fehérvárhoz hasonló egyöntetűséggel latinul említik a korai forrásokban például (Gyula)Fehérvár és Esztergom nevét is (Gy. 2: 143–54, 237–45). A latin nyelvű alakok forrásául azonban kétségkívül a magyar forma szolgálhatott, mint ahogy ebből fordították le németre és szlávra is Fehérvár nevét. E kérdésről ugyanígy vélekedett KISS LAJOS is (1988: 143–4).

Az alapítólevélbeli egyedülálló magyar nyelvű említés okaként Fehérvár esetében gondolhatunk arra is, hogy a 11. század közepén az oklevelezésben a latinizáló gyakorlat esetleg még nem alakult ki,⁹² de sokkal inkább magyarázza a magyar nyelvűséget az előfordulás nyelvi jellege, környezete. Mint láttuk, Fehérvár neve a *mortis* birtok határjelölő útjaként szereplő *ad ca(s)telic et feheruuaru rea meneh hodu utu rea* szerkezetben fordul elő, az út haladási irányának megjelölésére. E BÁRCZI szerint is inkább köznévi megnevezésnek, körülírásnak tekinthető bonyolult konstrukció (1951: 66) ilyen formájában kétségkívül az oklevélszerző megfogalmazását tükrözheti, és már csak a benne szereplő latin *et* kötőszó miatt sem tekinthető tulajdonnévnek.⁹³

Mint láttuk, *mortis* birtok leírásában más helyekkel kapcsolatban is szerepelnek olyan megnevezések (*mortis uasara kuta*, valamint az alább ismertetendő *gnir uuege holmodia* és *petre zenaia hel*), amelyeket — elsősorban alak szerkezeti jellegzetességeik alapján — az ittenihez hasonló leírásnak tekinthetünk. Az itt említett nyelvi alakulatok — amelyek valószínűleg valós helynevekre (*mortis uasara*, *gnir uuege*, *petre zenaia*) épülnek — névszerűtlen jellege összhangban áll a *rea* névutóval történő szövegbe illesztési eljárás rendhagyó voltával (amely az itteni felhasználás mellett a szövegben másutt csak három alkalommal fordul elő, ebből kétszer éppen az előző leírásban). *Mortis* határleírása tehát nyelvi élesen különbözik a többi birtok bemutatásától, ami talán a helyben készített feljegyzések eltérő jellegére vagy más személytől való rögzítésére vezethető vissza. A szövegezés és maguk a helymegjelölések azt is kétségkívül megmutatják, hogy az oklevél fogalmazója e birtokról más típusú feljegyzésekkel és ismeretanyaggal rendelkezhetett, mint amilyeneket a többi birtokkal kapcsolatban fel tudott használni. Ezekről a körülményekről azonban sem közvetlen, sem közvetett tudomásunk nincsen.

⁹² Ezt a feltevést — lévén a Tihanyi alapítólevél az első eredetiben fennmaradt oklevelünk — el-
lenőrizni nem tudjuk, mert a másolatban fennmaradt források nyelvisége e tekintetben éppúgy
nem lehet mérvadó, mint ahogyan a külföldi latin nyelvű forrásoké sem az. (Székes)Fehérvár
korai említéseire egyébiránt lásd még DHA 1: 474.

⁹³ HAJDÚ MIHÁLY a *feheruuaru rea meneh hodu utu* szórványban az alakulás állapotában lévő,
nyelvi még kiforratlan „laza szerkezetű” helynevet lát (1985: 32).